

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»

ЛОКТІОНОВА Дінара Анатоліївна

УДК 324:342.8:329 (477)

**ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА ГРОМАДЯН
ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політичних наук Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор політичних наук, доцент
Ніколаєнко Наталія Олександрівна,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського,
завідувач кафедри політичних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
Куц Галина Михайлівна,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри політології

кандидат політичних наук, доцент
Нагорняк Тетяна Леонтіївна,
Донецький національний університет,
доцент кафедри політології

Захист відбудеться 25 червня 2013 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «22» травня 2013 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

С. І. РОСТЕЦЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасна політика як публічна сфера взаємовідносин груп інтересів набуває територіальної специфіки під час виборчих процесів. Вивчення територіальних електоральних особливостей дає змогу набагато ефективніше будувати виборчі кампанії суб'єктам виборчого процесу та відповідати потребам конкретного регіону. Тому майбутні парламентські та місцеві вибори актуалізують обрану тему цього дослідження.

Увага автора до електоральної поведінки громадян Південного регіону України, який представлений Миколаївською, Одеською та Херсонською областями, пояснюється специфікою їх соціокультурних та політичних характеристик, що робить електоральну поведінку зазначеної території «case study». За даними соціологічних досліджень, на Півдні України проживає найменша частка тих громадян, які ідентифікують себе з Україною та її майбутнім. Як наслідок, це зумовлює абсентеїзм та тенденцію до зниження електоральної активності виборців. У політичній ментальності населення та регіональних еліт зберігаються патерналістські настрої як результат трансформації комуністичних поглядів на провладні.

Вивчення електоральної поведінки громадян є полідисциплінарним і знаходиться у сфері досліджень психології, соціології та політичної науки. Беручи до уваги науковий інтерес до цього явища, слід зазначити, що електоральна поведінка громадян Південного регіону України зокрема залишається недостатньо дослідженою. Таким чином, фрагментарність досліджень теоретико-методологічних підходів та розроблених методик для практичного дослідження електоральної поведінки з урахуванням ментальних, територіальних, культурно-ідеологічних особливостей громадян зумовила вибір теми дисертаційного дослідження. Для коригування загальнодержавної та регіональної практики виборів автор вважає за доцільне дослідити поведінку виборців Південного регіону України на основі широкого кола емпіричних даних про результати голосування до загальнодержавних органів та органів місцевого самоврядування (1998–2010 рр.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках планових наукових досліджень та є складовою частиною комплексної проблеми «Політичний процес в Україні: історія, сучасність та перспективи розвитку» (державний реєстраційний номер 0111U004671) кафедри політичних наук Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, одним із виконавців яких є дисертант.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є виявлення специфіки електоральної поведінки громадян Південного регіону України у межах виборчого процесу.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність розв'язання таких дослідницьких задач:

- з'ясувати ступінь дослідження електоральної поведінки громадян у вітчизняній та зарубіжній політичній думці;
- уточнити базові поняття дослідження, дослідити та систематизувати

теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки громадян, розкрити їх сутнісний зміст;

- визначити основні фактори, які детермінують електоральну поведінку громадян України та Південного регіону зокрема;

- розкрити зміст та генезу явища «патрон-клієнтелізм» у контексті різних історичних періодів, з'ясувати специфіку цього явища за сучасних умов;

- виявити загальні тенденції електоральної поведінки громадян України та Південного регіону зокрема;

- структурувати електорат Південного регіону України з урахуванням специфіки його поведінки та характеру голосування під час місцевих та парламентських виборів;

- розробити та запропонувати авторський підхід дослідження електоральної поведінки громадян Південного регіону України, тим самим розширити існуючі теоретико-методологічні підходи до вивчення поведінки виборців у цілому.

Об'єктом дисертаційного дослідження є електоральна поведінка громадян України. *Предметом* дисертаційного дослідження є специфіка електоральної поведінки громадян Південного регіону України 1998–2010 рр.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали принципи багатфакторності, історизму, об'єктивності, причинності та системності. В основу методології дослідження покладено авторський клієнтально-патрональний підхід, що базується на синтезі ряду наукових методів.

Для розв'язання окреслених завдань використано комплекс як загальнонаукових, так і спеціальних методів. Вирішення поставлених завдань і досягнення мети дослідження стали можливими за умов використання автором наступних методів: структурно-функціональний, біхевіоралістський, нормативно-ціннісний, інституціональний, логіко-семантичний, порівняльно-історичний, аналіз статистичних даних, івент-аналіз, операціоналізації понять, «case study», емпіричних соціологічних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена проблематикою, яка до цього часу не отримала цілісного політологічного аналізу.

Вперше:

- систематизовано існуючі теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки громадян. Узагальнюючи визначення вітчизняних і зарубіжних дослідників, запропоновано авторську інтерпретацію поняття «електоральна поведінка», під яким слід розуміти складне суспільне явище, пов'язане з діями виборців відносно визначення та здійснення електорального вибору в межах виборчого процесу;

- запропоновано авторську методіку дослідження специфіки електоральної поведінки громадян Південного регіону України на основі аналізу виборчого процесу, який включає динаміку виборчої системи, результати голосування на парламентських та місцевих виборах, діяльність

політичних об'єднань та кандидатів в депутати, їх взаємодію з виборцями; з'ясовано специфіку електоральної поведінки громадян Південного регіону України та характер їх голосування, що має прояв у «розколотому голосуванні», корумпованій поведінці електорату та персоніфікованому підході при визначенні електорального вибору;

– сформульовано та обґрунтовано авторський підхід у вивченні електоральної поведінки громадян Південного регіону України, суть якого полягає у виявленні зв'язку між електоратом та політичною силою під час виборів за принципом «патрон – клієнт» на основі рециприкортності. Відповідно до цього, виокремлено клієнтально-патрональний підхід до вивчення поведінки виборців, який не застосовувався в науковій літературі як предмет окремих досліджень.

Удосконалено:

– уявлення про еволюцію та сутність клієнтально-патрональних відносин, що являють собою поліваріантне явище, соціальний зміст яких з часом набув діаметрально протилежного значення: договірний характер змінився на прихований примус, що прийняв ілюзію добровільних жестів;

– типологізацію факторів, які впливають на електоральну поведінку громадян у межах соціологічного, соціокультурного та географічного напрямів.

Дістали подальшого розвитку:

– дослідження понять «електорат», «електоральна поведінка», «патрон-клієнтелізм», які не мають єдиного визначення;

– наукова думка щодо теоретико-методологічних підходів, які є інструментом у вивченні електоральної поведінки громадян.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретичні та прикладні висновки дисертації можуть бути використані під час розробки навчальних програм та посібників з політичної соціології і прикладної політології.

Прикладні розробки можуть слугувати основою для вироблення органами законодавчої та виконавчої влади нормативно-правових актів, пов'язаних з вирішенням питань становлення виборчої системи та органів влади шляхом організації та проведення виборів; при плануванні та корегуванні політичними силами стратегії і тактики передвиборчої боротьби в Південному регіоні України. Результати дослідження можуть бути застосовані у практичній роботі політичних консультантів, політичних технологів, які аналізують стратегії ведення виборчої кампанії окремими кандидатами.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій досліджується конкретне наукове завдання стосовно вивчення електоральної поведінки громадян. Усі теоретико-методологічні, науково-аналітичні висновки та рекомендації зроблені автором самостійно на основі аналізу наукової літератури та опрацювання практичних даних. За темою дослідження автором одноосібно підготовлено сім наукових публікацій та одну у співавторстві із Шешуною І., чий ідеї не використовувалися здобувачем у дисертаційному дослідженні. Разом з тим, дисертантом було проведено два

соціологічних дослідження у складі групи Миколаївського центру вивчення громадської думки «Наваль-Експерт», результати якого знайшли своє відображення в дисертаційному дослідженні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювались на кафедрі політичних наук Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Матеріали дослідження оприлюднені автором у наукових статтях, публікаціях та виступах на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: II Всеукраїнська наукова конференція «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (м. Дніпропетровськ, 2012 р.), I Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (м. Бердянськ, 2012 р.), IX Міжнародна науково-практична конференція «Науковий простір Європи – 2013» (Чехія, м. Прага, 2013 р.), IX Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Простір і час сучасної науки» (м. Київ, 2013 р.).

Ключові питання дослідження розглядалися на навчально-методологічних семінарах кафедри політичних наук Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського та знайшли відображення в низці авторських публікацій і повідомленнях на наукових конференціях.

Публікації. Основні теоретичні та практичні положення, результати, висновки і пропозиції, сформульовані у дисертації, знайшли відображення у восьми статтях, з них сім – у виданнях, що визнані фаховими з політичних наук в Україні, та одній зарубіжній публікації, а також доповідях і тезах на науково-теоретичних і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи обумовлені метою та задачами дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, десяти підрозділів, п'яти таблиць, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 181 сторінку. Список використаних джерел містить 296 найменувань, в тому числі 9 – іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, формулюється мета та завдання, визначаються об'єкт та предмет, методологічна основа, наукова новизна дослідження, розкривається теоретичне та практичне значення отриманих результатів, міститься інформація про зв'язок роботи з науковими програмами, висвітлюється апробація, представлені публікації результатів дослідження, структура та обсяг дисертації.

Розділ перший **«Науково-теоретичні основи дослідження електоральної поведінки громадян»** присвячений аналізу стану наукової розробки окресленої проблеми, визначенню та уточненню базових понять дослідження і їх структурних елементів, напрямів сучасних наукових досліджень, розгляду основних теоретико-методологічних підходів до вивчення електоральної поведінки громадян, розкриттю їх сутності.

У підрозділі 1.1 «Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження» з'ясовано та проаналізовано наукові розробки вітчизняних і зарубіжних авторів щодо висвітлення проблеми електоральної поведінки громадян. Перші електоральні дослідження належать представникам західної наукової думки. Це праці Б. Берельсона, Е. Даунса, А. Зігфріда, А. Кемпбелла, Е. Конверса, П. Лазерфельда, С. Попкіна, С. Роккана та С. Ліпсета, М. Фіоріни, які визначили основні теоретико-методологічні підходи до вивчення поведінки виборців. Подальше виокремлення теоретико-методологічних підходів та вивчення особливостей електоральної поведінки громадян відповідно до специфіки пострадянського менталітету відбувалось у межах російської наукової школи (Г. Дилигенський та Г. Пушкарьова).

Вітчизняні дослідження електоральної поведінки громадян розпочались із проведенням перших альтернативних виборів на поч. 90-х рр. ХХ ст. В цей період з'являються роботи О. Вишняка, Ю. Візниць, О. Князевої, О. Петрова. Подальший розвиток вітчизняних виборчих процесів зумовив те, що в 2000-х рр. почали виникати наукові роботи з визначеної проблематики таких науковців, як В. Березинський, С. Білоусов, Е. Гугнін, І. Доцяк, О. Зубченко, Б. Ідрісов, Т. Кучеренко, А. Литвин, О. Михайлич, В. Руженцева, К. Черкашин. У роботах вітчизняних та російських вчених М. Афанасьєва, С. Барсукової, В. Горбатенка та В. Цветкова, М. Гришина, Є. Золоторьової, В. Римського, М. Сергєєнко, В. Степаненка, О. Фісуна, В. Шевчук знаходять своє відображення теоретичні підвалини генези поняття «патрон-клієнтелізм» та його сутність.

Загальний огляд джерельної бази дав автору підстави стверджувати, що в жодній проаналізованій автором роботі не знаходить свого відображення проблеми вивчення електоральної поведінки громадян України з позицій нових теоретико-методологічних засад.

У підрозділі 1.2 «Концептуальні підходи до вивчення понять «електорат» та «електоральна поведінка» автор, дослідивши репрезентовані у сучасній науковій літературі погляди стосовно визначень понять «електорат» та «електоральна поведінка», відмічає, що не існує їх єдиного трактування. Головною причиною безлічі наукових дефініцій є те, що дослідження цих явищ носять міждисциплінарний характер і знаходяться в сфері вивчення політичної, психологічної та соціологічної наук. Враховуючи комплексний характер терміна «електорат», автором було надано увагу основним концептуальним підходам, за допомогою яких він трактується (І. Андросова, О. Зубченко, Є. Малкін та Є. Сучков).

Визначення поняття «електоральна поведінка» є дискусійним, на структуру якого не існує єдиної точки зору. Дисертант вважає, що електоральна поведінка обумовлюється соціально-економічними, політичними та соціокультурними особливостями індивіда і суспільства. У ході дослідження автор дійшов висновків, що основними складовими електоральної поведінки є: 1) електоральні мотиви; 2) електоральні установки; 3) електоральні орієнтації; 4) електоральні преференції (переваги); 5) виборча активність (її необхідно поділяти на потенційну та реалізовану); 6) електоральні рішення;

7) електоральний вибір.

У підрозділі 1.3 «Основні теорії електоральної поведінки громадян в сучасній науковій думці» для комплексного дослідження електоральної поведінки громадян зазначеного регіону автором розглянуто та систематизовано існуючі в науковій літературі теоретико-методологічні підходи до її вивчення.

На основі аналізу широкої джерельної бази автор систематизував та виокремив вісім теоретико-методологічних підходів до вивчення електоральної поведінки громадян:

- географічний (пер. пол. XX ст.);
- соціологічний (сер. XX ст.);
- соціально-психологічний, розвиток якого, на думку автора, можна умовно поділити на три етапи: 1) в 50–60-х рр. XX ст. в науковий обіг була введена концепція партійної ідентифікації; 2) в 70–80-х рр. XX ст. стабільність партійної ідентифікації піддали сумніву і почали розглядати її як відносно залежну від політичного контексту та суб'єктивного аспекту; 3) в 90-х рр. XX ст. починають використовувати компоненти біхевіоралістського та раціонального підходів;

- раціональний (70–80-ті рр. XX ст.);
- когнітивний (поч. 2000-х рр. XXI ст.);
- ситуаційний (історичний), маніпулятивний та індивідуально-психологічний підходи (пер. пол. 2000-х рр. XXI ст.).

Таким чином, дисертант дійшов висновку, що у вітчизняній науковій думці відсутні концептуально нові та обґрунтовані теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки громадян.

У *Висновках до розділу 1* наводяться основні результати дослідження автора щодо теоретичних та методологічних аспектів вивчення електоральної поведінки громадян. Вдосконаливши базові поняття дослідження та систематизацію теоретико-методологічних підходів, автор вказує на те, що складність теоретико-методологічного аналізу зазначеної проблематики викликана її міждисциплінарним характером.

У другому розділі дисертаційного дослідження «**Електоральна поведінка громадян: методологія та факторна операціоналізація**» представлена методологія дослідження, відображено та типологізовано основні фактори, які зумовлюють електоральний вибір громадян. Відповідно до цього, автор виокремлює клієнтально-патрональний підхід, за допомогою якого відбувається подальше вивчення та пояснення специфіки електоральної поведінки громадян Південного регіону України.

У підрозділі 2.1 «*Методологічний вимір дослідження електоральної поведінки громадян*» представлено основні методи, які були застосовані дисертантом у ході дослідження. За допомогою загальнонаукових методів та спеціальних методів дослідження (системний, структурно-функціональний, інституціональний, метод операціоналізації понять, компаративістський, ретроспективний, порівняльно-історичний, біхевіоралістський, метод «case

study», емпіричних соціологічних досліджень, аналіз статистичних даних, івент-аналіз) автор зумів всебічно вивчити електоральну поведінку громадян Південного регіону України як складної цілісності.

Разом з тим, для більш ґрунтовного вивчення електоральних мотивів та переваг громадян автору у складі групи Миколаївського центру вивчення громадської думки «Наваль-Експерт» були проведені соціологічні дослідження. Опитування проводилось 29-30 серпня 2010 р. (опитано 400 осіб) та 16–17 жовтня 2010 р. (опитано 1600 осіб), відповідно.

У підрозділі 2.2 «Основні фактори впливу на електоральну поведінку громадян» автор на основі аналізу широкого кола джерел констатує, що в науковій літературі поряд із поняттям «фактори» використовують такі терміни: «чинники», «спонуки», «причини», «конститутивні елементи» тощо. З огляду на це, дисертант вказує на необхідність уніфікації цього терміна. Автор використовує поняття «фактори», під яким слід вважати причини, що впливають на прийняття тих чи інших електоральних рішень, визначають лінію поведінки, електоральні переваги та вибір громадян.

У ході дослідження автор дійшов висновку, що вивчення електоральної поведінки громадян потребує врахування значної кількості факторів, в основі яких лежить три напрями дослідження: географічний, соціокультурний та культурологічний. З урахуванням цих напрямів здобувачу вдалося систематизувати існуючі в науковій думці погляди відносно основних факторів впливу на поведінку виборців. З огляду на це, їх можна умовно типологізувати за трьома великими групами: 1) зовнішні та внутрішні; 2) об'єктивні та суб'єктивні; 3) довгострокові та короткострокові.

У підрозділі 2.3 «Патрон-клієнтелізм як фактор електоральної поведінки громадян» висвітлено визначення та генезу явища «патрон-клієнтелізм», виявлено його змістовне навантаження в контексті різних епох.

У ході аналізу сучасних наукових досліджень автор дійшов висновків, що патрон-клієнтелізм можна розглядати в кількох аспектах – широкому та вузькому.

У широкому аспекті головну увагу приділяють дослідженню номенклатури та неформальним особистим зв'язкам («блат», «непотизм»), які зумовлюють виникнення клієнтально-патрональних відносин. У другому, вузькому, аспекті патрон-клієнтелізм розглядають як фактор, який впливає на розвиток електоральної корупції та, як наслідок, виникнення корумпованої електоральної поведінки громадян.

Екстраполюючи вищезазначений підхід значення патрон-клієнтелізму на вітчизняні електоральні процеси в контексті дисертаційного дослідження, дисертант вважає, що вплив цього явища зумовлює виникнення клієнтально-патрональних відносин між суб'єктом та об'єктом цих процесів. Автор констатує, що структура таких відносин представлена наступним чином: клієнт (об'єкт виборчого процесу), патрон (суб'єкт виборчого процесу), соціальний капітал (П. Бурдьє).

У Висновках до розділу 2 зазначено, що опис структурних і змістовних

параметрів електоральної поведінки можливий у різних ракурсах, що передбачає застосування сукупності дослідницьких методик. Дослідження факторів, які впливають на електоральну поведінку громадян, потребує врахування всіх аспектів життєдіяльності виборців.

У третьому розділі дисертаційного дослідження **«Електоральна поведінка громадян як складова виборчого процесу»** висвітлено еволюцію виборчої системи в контексті електоральних процесів, які обумовлюють загальні тенденції електоральної поведінки громадян України в цілому та Південного регіону зокрема; досліджено електорат Південного регіону України, особливості якого обумовлюють специфіку його поведінки.

У підрозділі 3.1 *«Загальні тенденції електоральної поведінки громадян України в контексті виборчих систем»* автор виявив, що практика проведення виборів в Україні із застосуванням різних типів виборчої системи не вплинула на основні тенденції електоральної поведінки громадян України, які полягають у:

- відсутності сталої партійної ідентифікації громадян України. Вплив радянської системи з її монопартійністю зумовив те, що для переважної більшості українських виборців характерна ідеологічна еклектика: синтез соціалістичних, а точніше, державно-патерналістських, націоналістичних і ліберально-демократичних цінностей;

- патронаті держави та персоніфікованості у сприйнятті влади;

- схильності громадян до проявів абсентеїзму через політичну пасивність, що має значний вплив на рівень електоральної активності виборців;

- спільній точці зору відносно найбільш впливових та вирішальних факторів успіху політичної сили на виборах.

Враховуючи вищезазначене, дисертант доходить висновку, що загальні тенденції електоральної поведінки громадян України полягають в їх суперечливому ставленні до суспільно-політичних процесів. Відтак, непрозорість та недоступність виборчого процесу повинні сприяти активізації протестних настроїв. Натомість ці настрої набувають форми абсентеїзму, який зумовлює відсторонення виборця від дій, пов'язаних із формуванням парламентських та місцевих органів влади. Разом з тим, недовіра виборців до політичних сил повинна ліквідувати персоніфікований підхід при здійсненні електорального вибору. Однак цей підхід залишається в основі їх голосування.

У підрозділі 3.2 *«Основні напрями дослідження поведінки електорату Південного регіону України»* автор, вивчивши особливості населення Миколаївської, Одеської та Херсонської областей у межах географічного, культурологічного, соціоструктурного напрямів дослідження, дійшов висновку, що серед жителів Південного регіону України відбулись глибокі соціоструктурні зміни як у кількісному, так і в якісному складі, які не можуть не впливати на електоральні переваги, потреби та, як наслідок, поведінку виборців зазначеної території.

З огляду на це, вивчення стану та розвитку політичних сил на території

Південного регіону України дало здобувачу змогу дійти висновку, що партійна структуризація зазначеного регіону представляє собою розгалужену систему політичних партій, об'єднань та блоків, яка в більшості випадків активізує свою діяльність лише напередодні виборів. Як наслідок, діалог між громадянами та політичними партіями, форми спілкування з виборцями, де їм повинна надаватись первинна правова допомога та відбуватись вивчення місцевої соціально-економічної ситуації, носять віртуальний характер.

У *Висновках до розділу 3* автор зазначає, що електоральна поведінка громадян як складова виборчого процесу являє собою складний конструкт, загальні тенденції якої формуються під час виборів. З огляду на це, дисертант констатує, що ні практика застосування різних типів виборчих систем, ні характер виборів, ні інтенсивність виборчих кампаній не зуміли кардинально змінити, а отже, і вплинути на основні тенденції електоральної поведінки громадян України.

У четвертому розділі дисертаційного дослідження **«Специфіка електоральної поведінки громадян Південного регіону України»** досліджуються результати парламентських та місцевих виборів. Автор уточнює, що нижня хронологічна межа дисертаційного дослідження обумовлена виборчим процесом, з початком якого пов'язане застосування мажоритарно-пропорційної (змішаної) виборчої системи 1998 р.; верхня хронологічна межа визначається виборчим процесом 2010 р., під час якого місцеві вибори вперше проходили окремо від парламентських на основі тієї ж виборчої системи.

У підрозділі 4.1 *«Основні фактори формування електорального вибору громадян: на прикладі парламентських та місцевих виборів (1998, 2002, 2006 рр.)»* автор дійшов висновку, що до основних факторів формування електорального вибору громадян можна віднести наступні:

1) географічний (або «ефект друзів та сусідів»), який встановлює позитивний зв'язок між кандидатом та виборцем стосовно причетності до певної території;

2) особистісний фактор відіграє значну роль у прийнятті громадянами електоральних рішень. Цей фактор призводить до персоніфікації виборчого процесу та, як наслідок, до створення «соціального капіталу» в межах відносин «кандидат – виборець». Однак в умовах вітчизняних реалій такий тип відносин модифікується за принципом «патрон – клієнт»;

3) життєвий цикл та суспільно-політична діяльність обраних кандидатів у депутати продемонстрували, що за підсумками виборів спостерігається тенденція до залучення в цей перелік партійного фактора. Асоціювання кандидата з відомою політичною силою використовується як ефективний інструмент для досягнення потрібних електоральних результатів. У цьому випадку зміст клієнтально-патрональних відносин залежить від позиції у вертикально впорядкованій структурі, коли політична партія/блок або кандидат у депутати може бути і патроном, і клієнтом, але для різних рівнів клієнтистських мереж.

У підрозділі 4.2 *«Механізм прийняття електоральних рішень громадян у*

ході голосування до міської та обласної рад у Миколаївській, Одеській та Херсонській областях (2010 р.)» дисертант, узагальнюючи матеріал, який розглядає життєві цикли та суспільно-політичну діяльність кандидатів, діяльність окремих політичних сил, характеристику різних видів порушень під час виборчого процесу, констатує, що механізм прийняття електоральних рішень виборцями Південного регіону України полягає у:

- а) врахуванні особистих якостей кандидатів, що представляють ту чи іншу політичну силу;
- б) власній зацікавленості, оснований на короткостроковій вигоді;
- в) орієнтації на політичні утворення, які демонструють здатність вирішити місцеві проблеми регіону;

На основі порівняльного аналізу результатів голосування громадян на парламентських та місцевих виборах автор стверджує, що для електорату Південного регіону України актуальним та традиційним залишається персоніфікований підхід при визначенні претендентів на мандати. Підтвердженням цього є соціологічні дослідження, які були проведені дисертантом у складі групи Миколаївського центру вивчення громадської думки «Наваль-Експерт» (опитування проводилося 29–30 серпня 2010 р. Було опитано 400 осіб). Отже, на питання «Ви обрали цю партію перш за все тому, що довіряєте їй та завжди голосуєте за неї, чи тому, що довіряєте конкретним кандидатам цієї партії? Що для Вас найважливіше: назва партії чи прізвище конкретних кандидатів?» 28,31% жителів міста відповіли, що для них найважливіше є «конкретні прізвища», 13,9% зазначили – «назва партії», 32,6% – те та інше, 25,2% – важко відповісти.

У *Висновках до розділу 4* зазначено, що специфіка електоральної поведінки громадян Південного регіону України визначається тим, що: при здійсненні електорального вибору партійній приналежності кандидатів-мажоритарників надається значно менше уваги. Результатом цього стає явище «розколотого голосування»; орієнтація на особистісні характеристики кандидата (його соціальний статус, досвід управлінської діяльності, ділові і професійні якості, здатність вирішувати та орієнтуватися у місцевих проблемах населення, представляти інтереси виборців з огляду на їх приналежність до певної соціальної групи) зумовлює симпатії виборців та персоніфікований характер голосування; відбувається орієнтація виборців на місце кандидата в ідеологічній системі координат «свій – чужий»; здійснюється переобрання (або рекрутування) депутатів із попереднього складу рад до новообраного.

Відповідно до поставлених завдань та проведення детального дослідження теми автор пропонує такі **висновки**:

1. З'ясувавши ступінь дослідження електоральної поведінки громадян у вітчизняній та зарубіжній політичній думці, автор виявив, що пріоритет у цьому напрямі мають представники західної наукової думки, які почали вивчати це явище з першої половини ХХ ст. Політичні зміни, що відбулись на початку 90-х рр. ХХ ст., запровадження перших альтернативних виборів дозволили вітчизняним та російським ученим застосувати результати досліджень,

запропоновані західними науковцями. Відтак, серед соціологів відбулись перші спроби вивчення електоральної поведінки громадян України та їх виборчої активності. Поступово відбувалось дослідження поведінки виборців та факторів, що її обумовлюють. Низка вітчизняних вчених акцентувала увагу на дослідженні електорату та виборчих процесів на всій території України, що унеможливило виявлення електоральної специфіки регіонів. Разом з тим, специфіка робіт С. Білоусова, І. Доцяка, О. Зубченка, Б. Ідрісова, К. Черкашина полягає в тому, що в них відсутній аналіз реалізованої електоральної поведінки громадян у досліджуваному нами контексті на території Миколаївської, Одеської, Херсонської областей в 1998-2010 рр. Одночасно слід зазначити, що явищу «патрон-клієнтелізм» присвячено недостатньо уваги в роботах українських учених. Перше комплексне дослідження явища «патрон-клієнтелізм» серед вітчизняних науковців було здійснено О. Фісуном. Тому брак робіт регіонального характеру на основі вивчення реалізованої поведінки виборців із урахуванням дослідження клієнтально-патрональних відносин зумовив необхідність її подальшого вивчення в межах політичної науки.

2. Дослідження широкого кола полідисциплінарної наукової літератури дало автору змогу уточнити базові поняття, зрозуміти та систематизувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки громадян, розкрити їх сутнісний зміст. Аналіз наукової літератури дозволив виявити, що сучасні дослідження все ще потребують певних уточнень та пояснень. У ході дослідження автор дійшов висновку, що під «електоратом» слід розуміти корпус виборців, який ототожнюють із соціальною базою політичної сили, або сукупність виборців, яким властиві певні психологічні характеристики (наприклад, відмінність або приналежність до тієї чи іншої політичної сили) та спільний соціально-економічний інтерес. Подана в дисертаційному дослідженні авторська інтерпретація поняття «електоральна поведінка» дала змогу уточнити сутність цього явища та його структурні компоненти. Подальше вивчення та аналіз широкої джерельної бази дав здобувачу підстави стверджувати, що в сучасній науковій думці відсутній єдиний вектор дослідження електоральної поведінки громадян. У літературі, крім поняття «підхід», можна зустріти такі визначення, як «теорія», «гіпотеза», «концепція» або «модель» електоральної поведінки. Разом з тим, презентована джерельна база не дає комплексного уявлення про всі існуючі теоретико-методологічні підходи. Відповідно до цього, автором було систематизовано ці підходи та визначено їх умовну періодизацію. Вивчення робіт вітчизняних учених виявило відсутність новітніх теоретико-методологічних розробок з цієї проблематики, що надало актуальності цьому дослідженню.

3. Визначено, що в контексті сукупності факторів, які детермінують електоральну поведінку громадян України, пріоритетними, що впливають на поведінку виборців Південного регіону зокрема є:

а) географічний (врахування територіально-просторового розташування регіону, що зумовлює та впливає на ментальні особливості населення, їх

ціннісні орієнтації);

б) політичний (приналежність до певної, часто «провладної», політичної сили; можливість застосування різних форм електоральної корупції; вдале використання виборчих технологій під час виборчої кампанії тощо);

в) клієнтально-патрональний (феномен патрональної залежності виборця, в основі якої лежить роль соціального статусу кандидата в депутати та виникнення у межах цих відносин ресурсу довіри (т.зв. «соціальний капітал»), заснованого на короткостроковій взаємній вигоді (прямі та непрямі підкупи виборців, які набувають форми електоральної корупції).

4. Розкрито генезу явища «патрон-клієнтелізм» та визначено, що його характер залежить від історичних умов розвитку суспільства. Зроблений автором теоретико-історичний аналіз явища «патрон-клієнтелізм» дозволяє стверджувати, що в загальному вигляді для клієнтально-патрональних відносин характерними є відмінності патронів та клієнтів за їх соціальним статусом, який дозволяє патронам домінувати. Ця першочерговість обумовлюється символічним примусом через визнання провідної ролі патронів в особистих, приватних, неформальних відносинах з клієнтами, володінні та розпорядженні певними ресурсами: адміністративними, власними, матеріальними, фінансовими тощо. Таким чином, за сучасних умов відбулась модифікація цього явища та, як наслідок, набуття діаметрально протилежного змісту. Вітчизняні реалії демонструють, що внаслідок дії фактора патрон-клієнтелізму виникає явище електоральної корупції, що зумовлює корумповану електоральну поведінку громадян. Сутність такої поведінки полягає в підтримці кандидатів на виборах в обмін на певні матеріальні блага, послуги неполітичного характеру, домінуванні між вітчизняними виборцями та політичною силою клієнтально-патрональних відносин. Тому, як наслідок, ідеологічна складова у виборчому процесі набуває віртуального характеру.

5. Виявлено, що загальні тенденції електоральної поведінки громадян України та Південного регіону зокрема співпадають та полягають у наступному:

– тип виборчої системи, регламентованої у чинному законодавстві, не здійснює вагомого впливу на електоральну поведінку виборців. Запровадження мажоритарно-пропорційної (змішаної), а згодом і пропорційної виборчої системи не вирішило низку проблем, пов'язаних із розколотим голосуванням, електоральною корупцією та персоніфікованим підходом на виборах;

– спостерігається загальне зниження активності виборців. Громадяни не виявляють належного інтересу до виборів як ознаки демократії і можливості свого волевиявлення. Внутрішні настрої та відчуття того, що сучасний виборець тією чи іншою мірою здатний впливати на електоральний процес та результати виборів, поступово зникають. У кращому випадку сучасне ставлення населення до виборів сприймається як механізм обрання тих же кандидатів на ті ж посади;

– як наслідок, відбувається рекрутування депутатів (інкумбентів) до представницьких органів влади, незважаючи на зникнення довірливих відносин

за принципом «кандидат – виборець» у поствиборчий період. Сучасна виборча практика засвідчила, що виникає парадоксальне явище: попри значну кількість інкумбентів, виборці не здатні пригадати ні прізвища, ні діяльність переобраних ними депутатів;

– визначальним фактором успіху політичної сили на виборах, на думку електорату, є володіння адміністративними, медійними та фінансовими ресурсами, незважаючи на те, що практика їх застосування не завжди ефективна.

6. Структуровано електорат Південного регіону України з урахуванням його поведінки та характеру голосування під час парламентських та місцевих виборів.

Аналіз виборчих процесів під час парламентських та місцевих виборів (1998–2010 рр.) у досліджуваному регіоні дав змогу автору виявити специфіку електоральної поведінки громадян. Вона полягає в тому, що: по-перше, поведінка виборців є електорально корумпованою; по-друге, для неї характерне явище «розколотого голосування»; по-третє, здійснення населенням власного електорального вибору відбувається на основі персоніфікованого підходу. Таким чином, це зумовило нестабільність електоральних переваг, збільшило можливості впливу на рішення виборців, сприяло комерціалізації виборчого процесу.

Вивчення реалізованої електоральної поведінки громадян дало дисертанту підстави стверджувати, що характер їх голосування має деідеологізований, патерналістський, прагматичний та персоніфікований характер.

У ході дослідження автор дійшов висновку, що електорат Південного регіону України можна структурувати за такими характеристиками: 1) базовий; 2) неструктурований; 3) пасивний; 4) активний (нестійкий); 5) особистісно орієнтований; 6) наївно-корпоративний.

7. На основі реалізованої електоральної поведінки громадян на виборах народних депутатів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування в Миколаївській, Одеській, Херсонській областях 1998, 2002, 2006, 2010 рр. запропоновано авторський підхід у дослідженні електоральної поведінки громадян Південного регіону України, що дозволяє розширити існуючі теоретико-методологічні підходи до вивчення поведінки виборців у цілому. В контексті дисертаційного дослідження застосування авторського підходу полягає у:

- виявленні ступеня електоральної корумпованості суспільства;
- ролі географічного фактора, який представлений формулами «ефект друзів-сусідів» та «ефект виборчої кампанії»;
- вивченні ролі особистісного фактора під час виборчого процесу.

Цей підхід базується на застосуванні синтезу таких наукових методів, як: 1) біографічний аналіз; 2) біхевіоралістський метод на рівні «мікро-мікро» дослідження (коли відбувається дослідження зв'язків між біографічними даними, ролями та мотиваціями і політичними настроями, рішеннями виборців);

3) івент-аналіз; 4) ретроспективно-компаративний аналіз результатів голосування; 5) соціологічні дослідження; 6) статистичний метод; 7) фактор-аналіз.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Локтіонова Д. Аналіз електоральної поведінки громадян України в ході парламентських виборів 2006 р. та позачергових парламентських виборів 2007 р. / Д. Локтіонова // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2008. – № 13. – С. 175–179.

2. Локтіонова Д. Моделі електоральної поведінки: загальний огляд / Д. Локтіонова // Наукові праці : науково-методичний журнал. - Т. 93. Вип. 80 : Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 135–141.

3. Локтіонова Д. Партійна ідентифікація громадян України під час парламентських виборів 1998, 2002, 2006 та 2007 рр. / Д. Локтіонова // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 15. – С. 190–197.

4. Шешунова І., Локтіонова Д. Теоретичні засади до вивчення поняття «електорат» / І. Шешунова, Д. Локтіонова // Сучасна українська політика : політики і політологи про неї. – 2009. – Вип. 16. – С. 43–48.

5. Локтіонова Д. «Розколоте голосування» як показник клієнтально-патрональної моделі електоральної поведінки мешканців Миколаївщини / Д. Локтіонова // Наукові праці : науково-методичний журнал. - Том 155. Вип. 143 : Політичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2011. – С. 85–90.

6. Локтіонова Д. Аналіз результатів виборів до Миколаївської обласної ради (2006, 2010 рр.) та їх особливості / Д. Локтіонова // Гілея. – 2012. – № 65. – С. 587–591.

7. Локтіонова Д. Використання адміністративного ресурсу під час парламентських та місцевих виборів в Південному регіоні України (2002, 2006, 2010 рр.) / Д. Локтіонова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2012. – № 9/2. – Том 20. – С. 262–267.

8. Loktionova Dinara A. The study of electoral behavior: the contours of patron – client approach / Dinara A. Loktionova // Europäische Fachhochschule. European Applied Sciences. – 2013. – № 1. – P. 158–160.

9. Локтіонова Д. Результати виборів до Миколаївської обласної ради та їх особливості. 2010 / Д. Локтіонова // Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні : II Всеукраїнська наукова конференція (м. Дніпропетровськ, 28 квітня 2012 р.) : [матеріали доповідей та виступів]. – 2012. – Ч. 1. – С. 104–106.

10. Локтіонова Д. Особливості результатів виборів до Миколаївської міської ради (2010 р.) / Д. Локтіонова // Придніпровські соціально-гуманітарні

читання : I Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю (м. Бердянськ, 22 вересня 2012 р.) : [матеріали доповідей та виступів]. – 2012. – Ч. 4. – С. 204-206.

11. Локтіонова Д. Феномен патрон-клієнтелизму в сучасних українських реаліях // Науковий простір Європи – 2013 : IX Міжнародна науково-практична конференція (Чехія, м. Прага, 07-15 квітня 2013 року) : [матеріали доповідей та виступів]. – 2013. – С. 103-106.

12. Локтіонова Д. Загальні тенденції електоральної поведінки громадян України // Простір і час сучасної науки : IX Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція (м. Київ, 22–24 квітня 2013 року) : [матеріали доповідей та виступів]. – 2013. - С. 65-68.

АНОТАЦІЯ

Локтіонова Д. А. Електоральна поведінка громадян Південного регіону України в контексті виборчих систем. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2013.

У дисертації досліджено електоральну поведінку громадян Південного регіону України в контексті виборчих систем. Для її всебічної характеристики здійснено комплексний політологічний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел.

В роботі було розглянуто та проаналізовано основні концептуальні підходи до визначення сутності понять «електорат», «електоральна поведінка», систематизовано та розглянуто теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки громадян, здійснено узагальнення та типологізацію факторів впливу на поведінку виборців. Виявлено, що з-поміж низки факторів явище патрон-клієнтелизму має значний вплив на електоральний вибір громадян та прийняття ними електоральних рішень. Відповідно до цього, в роботі висвітлено процес еволюції клієнтально-патрональних відносин, їх структуру та сутнісний зміст за сучасних умов. З'ясовано основні фактори формування електорального вибору та механізм прийняття електоральних рішень громадянами (на прикладі парламентських та місцевих виборів 1998, 2002, 2006, 2010 рр.), що зумовлюють специфіку електоральної поведінки громадян Південного регіону України в межах виборчих процесів.

Ключові слова: електорат, електоральна поведінка, електоральна корупція, вибори, виборчий процес, патрон-клієнтелизм, розколоте голосування.

АННОТАЦІЯ

Локтионова Д. А. Электоральное поведение граждан Южного региона Украины в контексте избирательных систем. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2013.

В диссертации исследуется электоральное поведение граждан Южного региона Украины в контексте избирательных систем. Для его всесторонней характеристики осуществлен комплексный политологический анализ отечественных и зарубежных источников. Изучение состояния научной разработки темы свидетельствует о том, что проблемы электорального поведения граждан отдельных регионов Украины, специфика и характер их голосования в ходе избирательных процессов не нашли должного освещения в отечественной политической науке.

В исследовании рассмотрены и проанализированы основные концептуальные подходы к определению понятий «электорат», «электоральное поведение». Автором выявлено, что в отечественной и зарубежной литературе до сих пор не существует четкого определения этих понятий. В связи с этим была предложена авторская интерпретация понятия «электоральное поведение» и структурные компоненты, определяющие его сущность. На основе анализа научной литературы систематизировано и рассмотрено все существующие теоретико-методологические подходы к изучению электорального поведения.

Обобщены факторы влияния на электоральное поведение граждан в рамках социологического, социокультурного и географического направлений. С помощью данных параметров исследован и охарактеризован электорат Южного региона Украины. На основе этого был сделан вывод о том, что среди жителей обозначенных территорий произошли глубокие социоструктурные изменения как в количественном, так и в качественном плане, которые не могли не повлиять на электоральные преимущества, потребности и, как следствие, электоральное поведение избирателей. На основе этого, диссертант установил, что на электоральное поведение граждан значительное влияние оказывает фактор «патрон-клиентелизма». В связи с этим выявлено эволюцию и структуру «патрон-клиентелизма», его смысловую нагрузку в зависимости от разных эпох.

В ходе исследования диссертант пришел к выводу, что практика проведения выборов в Украине с использованием различных типов избирательных систем не повлияла на общие тенденции электорального поведения граждан Украины. Вместе с тем они демонстрируют противоречивое отношение избирателей к общественно-политическим процессам.

На основе результатов голосования граждан Южного региона Украины на парламентских и местных выборах в Николаевской, Одесской и Херсонской областях (1998, 2002, 2006, 2010 гг.) автор, применяя синтез таких научных методов, как: 1) биографический анализ; 2) бихевиористский метод на уровне «микро – микро» исследования (когда осуществляется связь между

биографическими данными, ролями, мотивациями, политическими настроениями и решениями избирателей); 3) ивент-анализ; 4) ретроспективно-компаративный анализ результатов голосования; 5) социологические исследования; 6) статистический метод; 7) фактор-анализ, предложил авторский подход к изучению электорального поведения граждан Южного региона Украины. В основе диссертационного исследования лежит выявление степени электоральной коррумпированности общества, роли географического фактора, который представлен формулами «эффект друзей и соседей» и «эффект избирательной кампании», изучение роли личностного фактора во время избирательного процесса. Таким образом, предложенный автором подход в исследовании электорального поведения граждан на основе использования комплекса методов позволил диссертанту дополнить и расширить существующие концептуальные подходы в изучении поведения избирателей в целом.

В заключение автор констатирует, что многоаспектный характер электорального поведения требует применения комплексного подхода в изучении поведения электората. Поэтому теоретико-методологическое исследование электорального поведения требует своего дальнейшего развития.

Ключевые слова: электорат, электоральное поведение, электоральная коррупция, выборы, избирательный процесс, патрон-клиентелизм, расколотовое голосование.

SUMMARY

Loktionova D. A. Electoral behavior of citizens in the context of electoral systems. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of candidate of political sciences, speciality 23.00.02 – political institutions and processes. Public institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinskiy», Odessa, 2013.

The electoral behaviour of citizens in the Southern region of Ukraine in the context of electoral systems is investigated in the thesis. The complex political analysis of domestic and foreign sources has been conducted for its comprehensive description.

The principal conceptual approaches to definition of the notions «the electorate», «the electoral behaviour» has been reviewed and analyzed, the theoretical and methodological approaches to the study of electoral behaviour has been systematized and examined, the generalization and typologization of factors influencing the behaviour of voters has been carried out in this paper. It has been found out that patron-clientelism phenomenon has a significant impact on the electoral choice of citizens and their electoral decisions among other factors. Accordingly, the evolution of patron-client relationship, its structure and meaning content in present conditions are covered in the paper. The key factors forming electoral choice and decision-making mechanism (by example of parliamentary and local elections in 1998, 2002, 2006, 2010), that cause specific electoral behaviour and pattern of citizens' voting in

the Southern region of Ukraine are determined.

Key words: electorate, electoral behaviour, electoral corruption, elections, electoral process, patron-client relationship, deviating vote.

Підп. до друку 22.05.2013. Формат 60×84/16.
Обл.-вид. арк. 0,9. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. 22.05 - 1

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.